

Boyan Durankev

(Bulgaria, Sofia, Higher School of Insurance and Finance)

How “Market Economy“ Failed Higher Education. What is to be done?

Abstract: Higher education brings up individuals and specialists with high professional qualifications, who are equipped to meet the prospective needs and requirements of society and economy. While this formula works in theory, any study of the existing practice establishes that the structure and objectives of higher education obey the demands of the “market“, which itself is shaped by strong institutions and a weak state.

Keywords: higher education, market economy, needs, institutions, state

Боян Дуранкев

(България, София, Висше училище по застраховане и финанси)

Как „пазарната икономика“ проваля висшето образование. Какво да се прави?

По дефиниция, висшето образование *изгражда* личности и специалисти с висока професионална квалификация, които отговарят на перспективните нужди и потребности на обществото и икономиката.

Добрата стара теория

Това означава, че държавата (а не отделните висши училища, които нямат способността да правят прогнози за перспективните нужди на страната) трябва да разработва перспективен баланс на трудовите ресурси, според който да се преценява необходимостта от специалисти с висше образование след 4-5-6 години (според продължителността за завършване на отделните специалности), за да е ясно какъв брой специалисти и по кои специалности ще се вляят в икономиката. В случая под икономика разбираме всеобщо използваното определение на съдържанието на Брутния вътрешен продукт (БВП), включващо и здравеопазване, образование, култура и т.н.

Важна забележка. В началото на този процес следва да стои именно държавата, а не „пазарните институции“ (висшите училища) – не поради стремеж към централизация, а заради обективната причина, че само държавата има поглед върху цялата икономическа система, както и предвид на друго съществено обстоятелство: ако тази задача се постави на „пазарен принцип“, то който съумее да приеме повече студенти (които носят съответни субсидии от държавата, както и в по-голям размер лични такси), какфонията на „пазара“ става не само пълна, но и трагично революционна.

Балансът на трудовите ресурси с висше образование от аритметична гледна точка се постига като се вземат предвид следните данни:

- налични трудови ресурси в началото на периода (напр. 2024 г.);
- пенсионирани през прогнозния период (2023 – 2030 г.);
- новопостъпили (дипломирали се 2023 – 2029 г.);
- напуснали страната специалисти (2023 – 2029 г.);
- постъпили чужди граждани (2023 – 2029 г.).

Както се вижда, задачата съвсем не е за следване на „пазарен принцип“, въпреки че именно въз основа на такъв действия системата. В случая е в сила законът за големите числа, който в значителна степен елиминира „черните лебеди“ в прогнозирането, въпреки че е трудно да се прецени предварително бъдещата привлекателност на по-развитите страни, които изсмукват безплатно работна сила от страната.

И така, допускаме че през учебната 2029 – 2030 г. на страната ще са необходими общо X на брой специалисти с висше образование, например 50 000 души.

Основният въпрос на структурната политика на държавата от маркетингова гледна точка е какви да бъдат специалностите и съответно колко студенти да се обучават по всяка специалност. Завършилите студенти са „стоката“, която се реализира на пазара. Но определянето на специалностите и съответно на студентите е сложно и изключително отговорно дело. По тази причина е необходимо допълнително диференциране на вектора X :

$$X = (a_1 + a_2 + \dots + a_n) \cdot Y$$

където

a_i – коефициент на сложност (някои специалности са по-лесни за усвояване и имат по-висок коефициент на завършили);

Y – вектор на приетите студенти по n специалности, който включва и нови специалности.

Да усложним допълнително задачата. При централизирана икономика с обществена собственост върху средствата за производство не е трудно да се очертае необходимата работна сила в перспективен период, включително да се определи и броят на висшистите. При икономическа система с частна собственост, функционираща на база печалба, отделният частен собственик не прави прогнози за след 4-5 години, нито се интересува от това кой какво ще следва, нито пък и през ум не му минава да финансира лично подготовката на бъдещите специалисти; очакванията му обаче са държавата да е преценила всичко това, за да има на пазара на труда отлично подготвени и евтини „стоки“. С други думи, частникът прехвърля косвените разходи за подготовката на специалисти с висше образование на държавата (т.е. на тези, които плащат данъци в тази страна, като напр. в Словения), или пък върху самите студенти (в САЩ и Великобритания), които затъват с огромни дългове, или пък допуска смесена система – наличие на частни висши училища за по-заможни родители (които нямат напр. достатъчно средства за Харвард), и държавни висши училища за по-бедните (напр. в България).

И все пак, държавата преди „пазара“!

Колкото и ортодоксалните пазарни фундаменталисти да отричат държавата, тя – „изхвърлена през прозореца, се връща тържествено през вратата“.

Няколко са сериозните аргументи за поддръжка и намеса на държавата по отношение на висшето образование:

- съобразяване с външни ефекти, отразяващи се на висшите училища и тяхното развитие;
- осигуряване на равен достъп до висшето образование, независимо от доход, етнос, религия и др.под.;
- функциониране на висшите училища като опора и източник на кадри за цялата система на образование и др.

Инвестициите (в частност – субсидирането от страна на държавата) във висшето образование обезпечават съществени позитивни ефекти, имащи решаващо значение за социално-икономическото развитие въз основа на придобитите знания. Частните инвес-

тиции, колкото и значими да са те, не допринасят за пълното разгръщане и за реализирането на задачите във висшето образование, както поради стремеж към максимизиране на рентабилността чрез печеливши специалности и ниски разходи, така и поради „естественото“ им оттегляне от нерентабилни (но обществено нужни) специалности и особено от фундаментални изследвания.

Поради мултидисциплинарния си характер фундаменталните и основаващите се на тях приложни научни изследвания се развиват най-вече в държавните университети. По отношение на прогреса в селското стопанство, разработването на средства за национална защита, подготовката на кадри за началните и средните училища и по отношение на екологията, потокът от инвестиции е „само“ от страна на държавата.

Висшето образование способства за сплотеност на нацията, за сливане, или поне доближаване на културите, съдейства за укрепване на социалното единство и нарастване на доверието към социалните институти, активизира общественото мнение, разширява дискусиите по най-съществените проблеми на стопанското развитие. Плуралистичното и демократичното общество се опират на резултатите от научно-аналитичните изследвания, за развитието на които способстват обществените и хуманитарните науки. Обществото, в което всеки има възможност да постига все по-високо образователно ниво, обикновено е по-способно да функционира от такова, в което то е привилегия за малцина.

По отношение осигуряването на равни права в достъпа до висше образование. Съществуващото неравенство, произтичащо от (уж) „пазарната икономика“, е характерно за всяко съвременно общество. Това неравенство, измервано в пъти (десетки, стотици и даже хиляди пъти), би произвеждало „вечно“ неравенство за достъпа до висше образование, ако и последното е на частни начала. „Естествено“ би било, ако не съществува смазващата роля на държавата, по-богатите да се стремят да подсилят по-високи шансове за своите деца чрез образование в елитни висши училища. По този начин те ще дадат по-високи шансове на своите наследници, но приносът на последните за бъдещата по-висока степен на неравнопоставеност ще е на практика нулев. Затова широко се споделя мнението, че жизненият шанс на децата не трябва да зависи от богатството на родителите им или от възможностите на общността, в която живеят. Осигуряването на вертикална социална мобилност, т.е. на по-добро материално положение на младите в бъдеще, са в основата на политическата стабилност и на равновесието в обществото. Но вертикалната мобилност и по-светлите перспективи често са в зависимост от достъпа до висше училище, независимо от благосъстоянието на родителите.

Способни и перспективни кандидати, желаещи да продължат образованието си във висши училища, но без адекватна платежоспособност, биха отпаднали; по-малко способни кандидати, но с по-висока платежоспособност, биха получили не само висше образование, но и готова диплома за висше образование. „Покупко-продажбата на лесни дипломи“ е силно разпространена днес в САЩ, Великобритания и бившите социалистически страни, включително и в България. В „по-строгите“ страни като Германия, Франция и някои други от ЕС такава практика е по-слабо позната.

Държавата, „оттегляща се“ от икономиката, не може да си позволи да се оттегли от обществото, върху което се крепи и от което произтича. Тя ще трябва да продължава да се грижи за развитието на висшето образование като същевременно неутрализира съществуващите различия между отделните социални групи. Подпомагайки гражданите с по-ниски доходи, тя намалява тези различия. Но след подобно подпомагане, на един по-късен етап същите тези граждани (в ролята си на трудещи се) ще могат да заплащат и по-високи данъци, отколкото ако биха останали с по-ниско образователно и квалификационно ниво.

Третият аргумент за излизане на държавата на преден план, е функцията ѝ да поддържа „нерентабилната“ наука и другите системи на образование. „Пазарът“ е безразличен към някои науки, които не са „практически печеливши“. Физиката, химията, биологията и т.н., макар да имат косвено приложение в „полezni“ печеливши производствени дейности, на практика не са интересни за частните инвестиции (търсещи бърза печалба). Но „практическите“ открития вехнат там, където няма фундаментална наука. Това обаче съвсем не означава, че частникът осъзнава тази обективна необходимост. Не всяко търсене предизвиква предлагане, така както и дългосрочното търсене на работа от хиляди и милиони съвсем не среща адекватно предлагане от страна на частника. За да печели дългосрочно, частникът се нуждае от „практическа“ наука; за да има „практическа“ наука, трябва да има инвестиции във фундаменталната наука; за да има инвестиции в тази наука, за да не се „ощети“ частникът, ще трябва да се вземат средства от държавната хазна както под натиска на гражданството, така и под натиска на същия частник, който се нуждае от нея, но не може да си я позволи. Змията си захапва опашката.

Наред с всичко това, системата на висшето, средното и началното образование се нуждае от координация, стандартизация и кадри. Нуждае се от развитието на „непрактичната“ фундаментална наука (осъществявано от преподавателските кадри) и от създаване на навици и умения в „практичната“ наука (от страна на обучаващите се).

В тези области държавата остава „естественият“ монопол, който (колкото и да желае да прави икономии за хазната) няма от кого да бъде изместен поне в необозримо бъдеще. Инвестициите и текущите разходи от страна на държавата за поддръжка (и развитие) на висшето образование си остават обективна необходимост; ако те се „икономисват“, ще се „спестяват“ и тези обществени блага, които са необходими за развитие на икономиката. „Пестеливата“ в това отношение държава е обедняваща в духовно и изоставаща в икономическо отношение.

Накрая, четвъртият аргумент е превръщането на държавата в коректив за съществуващата „асиметричност“ на пазарите. Ако капиталовите пазари бяха свършени, хората, за които образованието ще бъде ефективна инвестиция, т.е. за които приходите от него (по-късно) биха надвишили направените от тях разходи, щяха да имат основателен мотив да взема кредити, за да финансират придобиването на висше образование. Но частните кредитори не биха приели за ипотека очаквана диплома за висше образование. И така, гражданите без собствени средства, макар и със собствени способности, на практика не биха имали достъп до висше образование. Освен ако не се намеси в тяхното подпомагане... държавата.

Но не само капиталовите пазари не функционират свършено.

От една страна, пазарът на труда в рамките на една страна и пазарите на труда в глобален мащаб продължават да имат съществени недостатъци. Чрез знаменития пазарен механизъм те не осигуряват предлагане, адекватно на търсенето. Ако те действително осигуряваха предлагане на работни места, адекватно на търсенето, и си изпълняваха задачите, които им се приписват, нямаше да съществува (поне в такива мащаби) т.нар. „резервна армия“ на труда. Но тъй като те не изпълняват приписваната им задача, е пределно ясно, че безработните не са хора, които доброволно са в почивка. Освен че нямат работа, те нямат и достатъчно средства, за да се преквалифицират или за да повишат образователното си равнище. Ето защо при система на пазарен фундаментализъм постоянно безработните се превръщат в окончателно безработни. Бедните остават бедни завинаги! Затова държавата, доколкото е изразител на интересите на цялото общество, е притискана отдолу да създава и реализира програми за повишаване на квалифика-

цията и за допълнителна квалификация в нови области, за да могат постоянно безработните при полагане на съответни усилия да намерят някаква достойна работа.

Но не само това. От друга страна, държавата е призвана да ограничи прекомерното търсене чрез демаркетинг или да повиши неадекватното търсене чрез агресивен маркетинг. Някои специалности стават високо ценени „търговски марки“ за кандидат-студентите и техните родители, които концентрират усилията си в една-две „по-представителни и по-печеливши“ специалности в дадено висше училище. Типичен пример в икономическото образование е специалността „Финанси“. При платено образование, „пазарът на висшите училища“ ще отговори на най-малкото количествено търсене, което ще доведе на по-късен етап до създаването на армия от безработни финансисти, ако държавата е наблюдавала пасивно процесите. Обратно, някои специалности, които имат важно значение за обществото, като например „Статистика“ или „Български език и литература“, може да се окажат с по-малко кандидати от прогнозираното, което ще доведе до отсъствието им от потенциалните работни места след време.

Ако държавата е пасивен наблюдател, асиметричността на пазарите ще нараства. Ако тя „си върши работата“, която пазарите не могат да „вършат“, видимият изразител на интересите на обществото (държавата) ще коригира недостатъците на невидимата ръка (пазара). Дали висшето образование ще е изцяло държавно (по отношение на финансирането), както е в Германия, или ще е смесено (финансиране от държавата, от общината и от самия студент), е въпрос на избор и култура на избора, на компромис между ефективност и справедливост.

Реалностите на пазарната икономика във висшето образование в България

Никоя образователна система обаче не е насочена само навън, даже това „навън“ да се казва Европейски съюз. Ако е обърната навън и „прославя“ само международни стандарти (всичко да е на английски език, миналото да е само негативно, а бъдещето – светло и т.н.), в най-добрия случай националната система се превръща в донор на чужди страни, университети, институции и... идеологии. Обратно, ако висшето образование се вижда само навътре, консерватизмът обслужва само настоящето, но не и бъдещето.

Това са причините най-съществено внимание да се обърне на вътрешния пазар, за който работи националната система за висше образование. При това под пазар от маркетингова гледна точка се разбират реалните и потенциалните купувачи на стоките. При съвременната система на образованието се оформят два вида потребители на услугите на висшите училища:

- косвени потребители – организации-потребители – институциите, които „купуват“ от пазара на труда дипломираните специалисти;
- преки потребители – кандидат-студентите (потенциални купувачи) и студентите (реални купувачи), които в крайна сметка пренасят „напазаруването“ от висшето училище в своята лична дейност, или при институциите-потребители.

Впрочем властващата до края на 80-те години на XX век визия за хората във фирмата като „човешки капитал“ постепенно се измества от визия за хората като съзнателни същества, увеличаващи собствената си ценност. Именно по тази причина модерното висше училище не предлага специалисти единствено за пазара на работната сила, но е насочена и към отделния индивид, желаещ да се обогати с повече знания и въображение.

Ако това е точната теоретична формула, то всяко изследване на практиката установява, че структурата и задачите на висшето образование се подчиняват на изискванията на „пазара“, който се формира от силните институции и слабата държава.

Тази двусмисленост е изразена по време на дискусиите (слаб израз на процеса) между висши училища и Министерство на образованието и науката. Ректорите аргументират исканията си с „голямото търсене“, но не биха се ангажирали с „успешна реализация на кадрите си“ по-късно, като остават нещата да се решат на „пазара на труда“. За съжаление, типичен пример в това отношение са висшите икономически училища.

Впрочем неграмотността на значителна част от предлагащите промени във висшето образование, включително и на министри, проличава в тезата, че висшите училища в България са много, а и студентите са „прекалено много“. Нито студентите в България са много (те са далече под средното на 10 000 души в ЕС), нито висшите училища са много, ако се анализира официалната статистика на Европейския съюз.

И все пак, да направим опит за качествен анализ:

защо висшето образование е попаднало в клопката на лошите прогнози, глупавото финансиране и посредствените крайни резултати?

А и какво да се прави?

Първо, никой не може точно да прогнозира колко и какви специалисти ще трябва на България след 4-5 години. Затова е пълна какофонията на „крайната продукция“. В съвременната обстановка е твърде трудно и дори невъзможно да се определи какви и колко специалисти ще бъдат необходими на страната в 2030 г.

По време на плановата икономика преди 1991 г. в България се разработваха баланси на трудовите ресурси. Знаеше се например колко ядрени физици има в момента, колко от тях ще излязат в пенсия до 3-4-5 години, колко нови специалисти ще са необходими след 3-4-5 години. Краен резултат: ако след 5 години ще са необходими 25 нови специалисти, приемат се 40 студенти по тази специалност, като се допуска че към 15 от тях няма да завършат. Финансират се 40 места, при това цели 4 или 5 години време за следване. Интересът на тогавашните висши училища беше да се подготвят качествени специалисти, независимо колко от студентите ще завършат. Санкционираше се посредственото образование. Висшето образование беше безплатно, плащаха се стипендии за успех и според социалния статус.

След 1991 г. в България се премина идеологически към „пазарна икономика“. Фанатиците-пазарници (има ги и до днес!) пропагандираха „нов модел“ на „свободен избор“. Според тях, „бизнесът“ щеше да докладва на свободните висши училища какви специалисти ще бъдат необходими в бъдеще; на базата на „прогнозите на бизнеса“ висшите училища щяха да се втурнат да подготвят точно такива специалисти, които са необходими на „пазара на труда“ (нова идеология: „пазар на труда“!); свободната конкуренция между висшите училища щяла да предизвика небивало качество на специалистите; краен резултат – мир и хармония между „бизнес“ и висши училища.

Днес, след повече от три десетилетия се оказва, че този идеологически опиум на „свободни пазари на образованието“, предлаган платимо от сектата на „свободния пазар“, не само е бил погрешен, но е бил и поразително вреден!

От една страна, „бизнесът“ е нещо странно като структура. Доминират микрофирмите – „планктон“, който не се нуждае от висшисти. Средните и големите компании декларират недостиг предимно на работници, а не на специалисти. Ако им трябва специалисти с висше образование, то тези потребности се изявяват в годината, когато са възникнали, а не 4-5 години по-рано, за да се запълни вакуумът на специалисти. Не е възможно днес (тази година) да бъдат приети студенти, които да завършат по определена специалност утре (пак тази година). Многото „бизнес организации“ имат други, много по-важни непосредствени задачи, отколкото да мислят за 2030 г.: как да се задържи

нарастването на високата минимална заплата; как да се намалят корпоративните и личните данъци; как да се притиснат исканията на синдикатите и т.н.

От друга страна, „бизнес“ организациите (частните фирми) знаят нещо много добре: висшето образование е сериозен разход! Може да се твърди, че 0,01% от бизнесмените имат желание да инвестират в подготвени специалисти (които могат скоро да ги напуснат, ако друга „бизнес“ организация им предложи по-добро възнаграждение). Затова в България, както и по света, бизнес организациите стоварват финансовите разходи на държавата: „Нали ви плащаме данъци (нищо, че сме голяма част офшорки и крием данъци), я вие – бюрократите, запретнете ръкави и ни подгответе специалисти за нас безплатно!“ Любим трик на „бизнеса“ е да прехвърля на държавата своите разходи и инвестиции, нищо ново.

От трета страна, „държавата“ приема да подпомага по косвен начин бизнеса, но и тя го пита: „Какво стана с „пазара на специалисти“, защо не ни кажете поне какви и колко ще ви трябват след 4-5 години?!“. На който въпрос „бизнесът“ културно мълчи, но когато държавата не дава точно необходимите специалисти в момента, „бизнесът“ започва да гълчи и хули държавата и висшите училища. В случая „диригент“ на процеса на избор какви и колко специалисти да се обучават, става по необходимост същата тази държава, която сектата на пазарниците се стреми да елиминира. Изгонената „държава“ през изхода на вратата се завръща с покана от „бизнеса“ и тържествено се настанява да прави „план“ за подготовка на специалисти (Айн Ранд се преобръща три пъти в гроба си).

Накрая, как държавата прави този „план за подготовка на специалисти във висшето образование“? Отговор: на базата на неверни прогнози. Първо, държавата не знае колко от специалистите с висше образование, които в момента работят, ще напуснат при законната пенсионна възраст; много е вероятно те да продължат да се трудят и след това поради очертаващите се мизерни пенсии. Второ, ако след 4-5 години в България са необходими например пак 25 нови ядрени физици, не е ясно точно колко да се приемат – 25, 40 или 400; почти е сигурно, че всички студенти ще завършат – поради начина на финансиране на висшите училища – на база „бройки“; някои от завършилите ядрена физика, ако са бързиви и красиви, може да станат синоптици по телевизиите; освен това, ако в друга страна-членка на Европейския съюз се предложи по-добър живот за завършилите, кой ще е луд да остане в отечеството си и т.н.?! Краен резултат: държавата прави неверни прогнози за бъдещите специалисти с висше образование, спуска неверни „планове“ за прием (Айн Ранд пак се преобръща), получава се пълна пазарна какофония!

Всички плащаме данъци за подготовката на специалистите с висше образование, но вече я няма лошата „планова икономика“ с точни разчети, а прекрасна „пазарна икономика“ с неверните прогнози. Пълна какофония на крайните продукти!

Необосновано е и финансирането на конкуриращите се висши училища и студентите. Затова извира и прелива посредственост.

При „старата система“ до 1991 г. приходите на висшите училища и съответно заплатите на преподавателите и служителите в тях не бяха функция от броя обучавани студенти. Това обстоятелство позволяваше университетите да подготвят спокойно студентите, като ги филтрират според техните способности и знания. Казано по друг начин, ако един студент не е подготвен, преподавателят спокойно му поставяше оценка слаб (2). Още повече че висшите училища не бяха в конкурентни отношения за бройките студенти, а за качеството на тяхната подготовка.

„Новата система“ на финансиране на висшите училища след 1991 г. бе базирана върху неолибералните хипотези. Както твърдеше ордата на пазарниците, „оставете вис-

шите училища да се конкурират помежду си; със сигурност частните училища ще предлагат по-високо качество на подготовката; държавните висши училища ще отмрат по естествен начин“. Парите ще следват студентите, така както става в обикновените училища! И за разлика от „старата система“, студентите ще заплащат пълната такса в частните училища, а в държавните ще доплащат за следването си.

Резултатите от новата система не закъсняха. Интересите на висшите училища се изместиха към няколко много изгодни финансови възможности. Първо, да привличат колкото се може повече кандидат-студенти към звучащи привлекателно специалности, независимо че наименованията-стръв нямаха никакво практическо приложение след завършването; като последица – прием на всеки, завършил с 3,00 средно образование. Второ, да не се допуска отстраняване на студенти по слаб успех – това ще намали приходите; да не се обръща много-много внимание на това, дали студентите идват на занятия – това е опасно за приходите; да не се обръща много внимание на подготовката на всеки студент – ако е доста по-посредствен, за него има „нормална поправителна“, „годишна поправителна“, „ликвидационна“, „допълваща“ и т.н. сесии, докато студентът се добере до върховната оценка среден (2.51). Трето, да се назначават все по-евтини преподаватели – заплатите и хонорарите са разход по новата система, които да се съобразяват с финансовите интереси на висшите училища. При рехавата система на акредитация и особено при липса на системен ежегоден и ежемесечен държавен следакредитационен контрол, се оказва напълно допустимо да се включват (особено на хонорар) преподаватели без нито една публикация, без опит, буквално привлечени, образно казано, от околновръстното шосе или на особено преклонна възраст. Четвърто, все пак частните висши училища, след като уж разчитаха само на собствените си приходи, се насочиха към щения за държавни програми, за да увеличат приходите си.

В полза на собствените си печалби (все пак и в образованието е налице „пазарната икономика“) в интернет пространството се нароиха десетки сайтове, предлагащи разработването на курсови и дипломни работи; решени тестове по университети, предмети и преподаватели; даже... „успешно вземане на изпити“. Естествено, МОН „не знае“ за това или „не е негова работа“ да се занимава с това... А висшите училища не смеят да ползват световните системи за разкриване на студентско плагиатство – нали все пак не искат да банкрутират!

Краен резултат: пълноводен поток на посредствености, само тук-там на по-успешни висшисти. Със сигурност немалък брой са завършилите „уж-студенти“, които не са се срещали и веднъж със съответен учебник!

Да застанем на позициите на студентите.

При „старата система“ до 1991 г. студентите влизаха при сравнително висок успех от средното образование. В зависимост от успеха си и социалното си положение, те нямаха съществени грижи за доходите си по време на своето следване, понеже получаваха сравнително достатъчни стипендии.

При „новата система“, при която студентът сам или с родителите си осигурява не само личната си издръжка, но и ежегодното заплащане на таксите за следването, нещата се променят и минават на „пазарни начала“. Стипендиите не са достатъчни за осигуряване на средства за елементарен живот, а и малцина ги получават. Това и целят неолибералните пазарници: „когато студентът заплаща своето следване, той има по-голяма отговорност за резултатите от обучението си.“

Но в България не всеки студент има родители с високи доходи. Може да се твърди по приблизителна оценка, че около 80% от сегашните студенти са в примката на бедността: родителите им работят на минимални и ниски заплати; отделените средства не стигат за елементарни жизнени стандарти за самия студент, камо ли за покупка на

учебници; понякога не стигат и за плащането на семестриалните такси. Това не е само български патент. Какво се случва при такава обкръжаваща студента „рискова среда“ в България?

Пет варианта са възможни.

Първо, отписване на част от студентите още през първата и втората година, поради (накърняване на достойнството им, което те няма да признаят) – недостатъчни за живот доходи. 10-20%.

Второ, четири-петгодишно „ходене по мъките“ на тези от типа „искам да зная, каквото и да ми струва“. 10-15%

Трето, ту ходене – ту неходене на занятия, понеже контрол почти не съществува. Това са обикновено студенти от типа „детето на мама и на тате“, което не знае защо учи въобще, но има приемливо равнище на финансови източници, за да „изкара“ следването си. 20-30%.

Четвърто, влизане в ролята на „студент-явление“. Тези полустуденти – понеже трябва и да работят, и да следват, ходят повече на работа и идват на занятия само в „краен случай“ – за контролни и тестове. Иначе ще гладуват и ще трябва да напуснат следването. 20-40%.

Пето, най-рядкото, но все пак съществуващо студентско откритие, е възможността да си „невидим студент“. Тези студенти-призраци отиват един-два пъти на занятия от възможните 15 седмици през семестъра, но се явяват на изпити (може направо на „поправителен“ или „ликвидационен“) и... продължават напред. 10-15%.

Да не се пропуска и една голяма съблазън за част от „студентите“ – т.нар. Студентски град в София, предлагащ обилно алкохол, чалга и (вероятно) качествени наркотици в заведенията върху територията на реститутите. Срам и позор за всеки студентски град по света!

Накрая всички дружно обличат тогите, хвърлят във въздуха шапките, правят си селфита и заминават на „пазара на труда“ – част от тях грамотни, но по-голямата част – посредствени.

„Добър“ (4) през 1982 – 1983 г. не е равен на „Добър“ (4) през 2022 – 2023 г. Този от 1984 тежи повече.

Още един сериозен проблем – този за преподавателите. Академични „длъжности“: и всички са вече „професори“. Безпроблемно станали такива.

При „старата система“ на научни степени и научни звания израстването ставаше трудно – трябва да се докажеш пред жури от 25 члена на ВАК. Разбира се, и партийният комитет трябваше да ти даде зелен светофар. Но все пак, специалистите в твоята област бяха и рецензенти, и членове на журита.

При новата „демократична“ система „доцент“ и „професор“ се трансформираха в „академични длъжности“. Нека да разгледаме условията според закона например за „професор“. Според ЗРАСРБ императивни за академичната длъжност „професор“ са изискванията:

„Чл. 29. (1) Кандидатите за заемане на академичната длъжност „професор“ трябва да отговарят на следните условия:

да са придобили образователната и научна степен „доктор“;

да са заемали академичната длъжност „доцент“ в същото или в друго висше училище или научна организация не по-малко от две академични години или не по-малко от пет години:

а) да са били преподаватели, включително хонорувани, или членове на научноизследователски екип в същото или в друго висше училище или научна организация, или

б) да са упражнявали художественотворческа дейност, или

в) да са били специалисти от практиката и да имат доказани постижения в своята област;

да са представили публикуван монографичен труд или равностойни публикации в специализирани научни издания или доказателства за съответни на тях художественотворчески постижения в областта на изкуствата, които да не повтарят представените за придобиване на образователната и научна степен „доктор“, на научната степен „доктор на науките“ и за заемане на академичната длъжност „доцент“;

да са представили други оригинални научноизследователски трудове, публикации, изобретения и други научни и научно-приложни разработки или художественотворчески постижения, които се оценяват по съвкупност.“

Правилно сте прочели, „професор“ може да се стане две години след „доцент“, ако отговаряш на тези дребни количествени изисквания. И преди това – още две години за „доцент“. Учудващо ли е че длъжността „доцент“ и следващата – „професор“ се обезцениха докрай?

И заваляха „професури“ като топъл мартенски дъжд! Апетитът обаче идва с яденето. Няма да обременявам много списъка на „лидерството“ в израстването и на „успехите“ на длъжностите, но вече имаме нароени доста остапбендеровци в образованието и „науката“. Доста от нас могат веднага да посочат (и в момента има!) изявени „академични лица“ с поредната процедура за втора или трета „голяма докторска“ и поредна „професура“ на един или друг „заслужил“ длъжността.

И когато всичко е улеснено, все пак не трябва да се забравят и „връзките“ при придобиването на нови академични длъжности. Не е трудно да се разгадае че нашенските гении при придобиването на някои най-високи „длъжности“ след това ще бъдат уважавани рецензенти на рецензираните ги. Затворени общности, предварително известни очаквани резултати.

Така че и новата „демократична“ система на придобиване на „академични длъжности“ катастрофира безславно, за урок на недоучилите „пазарници“. „Професор“ през 1983 – 1984 г. не е равен на „професор“ от 2023 – 2024 г. 1983 – 1984 тежи повече!

Заклучение

Има ли оправия? Накъде след провала на опазареното висше образование?

Дотук бе сравнена далече не отличната „стара система“ с крайно посредствената „нова система“ на висшето образование. Въпросът не е да се върне старата система, не е да се „усъвършенства“ новата система, а да се сменят двете системи с по-добра. Подчертавам, че „виновник“ за академичната катастрофа не е министърът, той просто управлява лоша система. Академичните практики по света предлагат много по-добри системи. Ще се ограничи с европейските.

Ако наистина се желае промяна на катастрофиралата система и замяната ѝ с нова и успешна, каскадата от мерки може да бъде следната:

Първо, Министерство на труда и социалните грижи заедно с Министерство на образованието трябва да съставят трудови баланси на специалистите с висше образование за поне 4-5 години напред. И тогава да очертават истинските потребности на страната по истинските специалности. Край на „пазарната инициатива“ на висшите училища за лов на пари на студентите.

Второ, пълно финансиране на всяко държавно висше училище в рамките на 4 години за бакалавър по определени специалности, независимо от броя на „остатъчните“ студенти година по година. Ако част от студентите напуснат, постъпилите средства могат да се използват от учебното заведение за развитие на науката.

Трето, безплатно образование за студентите в държавните висши училища; стипендии за успех и според социално положение, позволяващи достойно следване; изграждане на истински студентски градчета чрез държавни инвестиции. Нулева толерантност към отсъствия и плагиатство.

Четвърто, придобиване на академични степени и научни звания чрез пулове от специалисти-рецензенти при „усложнена“ система, но отчитаща способностите и продукцията на всеки кандидат. Нулева толерантност към връзкачество и плагиатство.

Пето, създаване на мощна система за акредитация и следакредитационен контрол. Държавата да си възвърне своите функции.

И край на опазаряването на висшето образование, въпреки всичко.